

ДИКТАТУРЫН МӨН ЧАНАРЫН АСУУДАЛД

С.Базарпүрэв

МУИС, ШУС, Нийгмийн Ухааны Салбар,
Улс төр судлалын тэнхимийн зөвлөх профессор

О.Мөнхжаргал

МУИС, ШУС, Нийгмийн Ухааны салбар,
Улс төр судлалын тэнхимийн багш

Урд зүгээс гаралтай “халуун” ханиад дэлхий даяар үтэр түргэн тархаж, түгшүүр айдас төрүүлэх болов. Хүмүүний түүхэнд тахал гарч үй олон хүний аминд хүрсэн тохиолдол байдаг. Орчин цагийн энгийн ханиад хамуунаас хорвоог орхих явдал олон хүнийг хамарсан үзэгдэл болж тахлын хэмжээнд хүрсэн. Тиймээс өнөөдөр ч гэсэн яг энэ “19” цар тахлаас хүмүүс үхээд байгаа ч юм уу, бүү мэд. Ахуйн шинжтэй шалтгаанаар осолдсон хүний тоо ямар ч тахлаас дутахааргүй байна.

... Цар тахал нэг хэсэгт нь айдас төрүүлж улмаар тэд хором алдалгүй арга хэмжээ авч, нөгөө нэг нь үл анзаарч, цаг алдаж, багагүй хохирол амсаж амжив. Уг тахал хэдэн жилийн өмнө бүтээгдсэн, их гүрэн болох АНУ, БНХАУ хамтын бүтээл гэж үзэх судлаачид байгаа нь тухайн мэдээ ортой байх тал бий. Нэгэнт тарсан тул хэр зэрэг хяналтад байна гэдэг л асуудал болоод байх шиг. Мөн хэр хувирдаг “увидастай”, ямар зориулалтаар бүтээгдсэн гэдгийг мэдэхийн аргагүй. Түүнийг дарж авах вакцин бүтээх нь яадаг бол. Хэзээ “цурманд” нь оруулж авах бол гэсэн асуудал хариулт нэхсээр. Хэрэв хүн уг вирусыг бүтээсэн бол түүнийг бас зогсоох арга байх болов уу, гэм нь түүнийгээ нууцалж, ашиг хараад байна уу гэсэн хардлага төрөх юм. Бид дархлаанд нэмэртэй, цайр ихтэй хонины мах тогтмол иддэг тул вируст дайруулах магадлал багатай ч засаглагч ямар дэг журам гарган, диктатур тогтоож иргэд ээ “аврах” вэ гэдэгт илүү найдахаас өөр сонголт алга...

Хууль ёсны дэг журамт цайз хэрэм нурж, гинжит хүлээс тайлагдсан тэр газар, тэр цагт анархи үүсэн хүн зэрлэг, аймшигтай амьтан болох үнэн дүр төрх, мөн чанар ил гардаг хэмээн XIX зууны иррационал философич Артур Шопенгауэр

онож хэлсэн байдаг. Хүмүүний хэрцгий занг даран номхруулах шаардлагаас үүдэн дэглэмийн систем бүтээх хэрэгцээ гардаг гэдгийг тэрээр ингэж онцлон тэмдэглэсэн.

Автократ, хаант, бүгд найрамдах, ардчилсан, диктатурт зэрэг удирдлагын хэлбэр дэлхийн улс оронд тогтсон. Диктатурт тулгуурласан удирдлага эрт үеэс л улс төрийн амьдралд хэрэгжиж байсан, өнөөдөр ч диктатурт дэг журам давамгайлсан засаглал дэлхийн зарим нэгэн улс оронд ноёрхсоор байна.

Зургаан жилийн өмнө Freedom House-ийн гаргасан мэдээгээр хагас ба бүтэн 106 диктатурт журам дэлхийд тогтнож байна гэжээ. Дэлхийн бүх улс орны 54 хувьд нь диктатурт ёс ноёрхож байна гэсэн үг юм. Дэлхийн хүн амын гуравны хоёр буюу хоёр миллиард хүн диктатурын нөхцөлд байгаа нь тухайн систем хэр түгээмэл гэдгийг харуулж байх шиг.

Диктатур гэдгийг хүчирхийлэл, дарангуйлал хэмээн ойлгох тал байдаг ч албадах нь аль ч дэглэмийн системд байдаг л зүйл. Нийгэм, эдийн засаг, улс төрийн онцлог, үндэстний соёл зэрэг нөхцөл байдлаас шалтгаалан дэглэмийн хэм хэмжээг чангатгах эсхүл сулруулах болдог. Улс төрийн засгийн эрх мэдэл баригч субъектийн зүгээс баримталж байгаа журмаас шалтгаалан диктатурыг хоёр янзаар авч үзэж болно. Нийгмийн хөгжил дэвшилд нэмэртэй диктатур эсхүл нийгмийн чадвар, чанарыг бууруулдаг диктатур. Хөгжилд нэмэр болж буй эсхүл саад болох гэдгээр дэглэмийг ялгах нь арга зүйн хувьд ач холбогдолтой болов уу.

Нийгэмд тогтоох дэглэм нь юуны өмнө тухайн орны эрх ашигт нийцсэн улс төрийн бодлого боловсруулахаас, хоёрдугаарт, түүнд таарсан улс төрийн шийдвэр гаргахаас, гуравдугаарт, түүнийг хэрэгжүүлэх арга хэрэгслийг сонгохоос шалтгаална.

Диктатур, диктатор нь Таркин хааныг халсаны дараа Ромд тогтсон гүйцэтгэх засаглалын нэг өвөрмөц институт юм. Жирийн үед тэнцвэр оруулах гэсэн бодлоор улс орныг хоёр консул удирдаж байсан. Онцгой тохиолдолд диктаторыг өргөмжлөн, хэнтэй ч үл зөвлөлдөн, тулгамдаж буй асуудлыг шийдэх дархан эрхийг түүнд өгдөг байсан. Түүний зарлиг шийдвэр хууль мэт хүчин төгөлдөр үйлчилдэг байж. Диктаторын бүрэн эрх хагас жилээр хязгаарлагдан, хийсэн үйлдлийн төлөө хариуцлага хүлээдэггүй байв.

Эртнээс диктатур гэдэгт зайлшгүй шаардлагатай, аюулгүй болгох гэсэн логикийг агуулж ирсэн. Тухайн ойлголтын утга өөрчлөгдсөн ч диктатурыг үндэслэх гол санаа эртний Ромын үеэс огт өөрчлөгдөөгүй өдий хүрсэн. Диктатур анхнаасаа л Ромд онцгой нөхцөл байдалд тодорхой хүндрэлтэй асуудлыг шийдвэрлэх зорилготой бүтээгдсэн систем юм. Диктатурыг Ромын эзэнт гүрэнд

гарч болзошгүй дотоод зөрчлийг урьдчилан сэргийлж, зогсоох учиртай ашиглаж байсан хэмээн ромын консул байсан, грек гаралтай түүхч Кассий Дион тэмдэглэсэн байдаг.

Эртний грекийн түүхч, төрийн зүтгэлтэн, сэтгэгч Полибий Пунийн хоёрдугаар дайн, Ганибалтай хийсэн дайны үед диктатур тогтож байсан талаар дурьдсан. Тэр цагт хүн ам төдийгүй сенат сандралд орж, жил бүр магистратаар сонгогддог удирдлагын системийг орхин, үүсэж бий болсон нөхцөл байдлаас гарах радикал арга замыг сонгох аргагүй байдалд орж, бодитой тулгарсан нөхцөл байдал, ирж буй аюулаас ангижруулах чадвартай, бүрэн эрхээр хангагдсан цорын ганц генералыг тохоон томилох шийдвэр гаргах ёстой болсон гэж Полибий тайлбар өгсөн.

Нийгэмд нүүрлэсэн аюулыг тодорхой хугацаанд шийдвэрлэх ёстой гэсэн логик байгааг анзаарах хэрэгтэй болов уу. Уг диктатурын ноёлох цаг хугацаа сунжрах тусам улам хүчирхийлэн дарангуйлах хандлага үүсэн, олигарх-тиран дарангуйлагч төрөх магадлалтай гэсэн үг. Бусад төрийн байгуулалтаас олигарх, тираны амьдрал богино... тиран удаан “насалж” байгаагүй гэж Аристотель дүгнэсэн байдаг нь цаг хугацааны хувьд нийгмийг удаан дарангуйлан харгис бодлого баримтлах зохисгүй гэдгийг улс төр судлаачид сануулсны нэг жишээ юм. Нийгэмтэй дайсагнасан удирдагч өөрийгөө аюулд унагаж, харгислах тусам түүний дэглэм сулардаг гэж италийн түүхч Макиавелли үзэн тодорхой байгууламжинд таарсан засаглал байдгийг сануулсан.

“Эрүүл” ардчиллагчид диктатурын элемент зайлшгүй ... ардчилал диктатур хоёр нь нэг нэгийгээ үгүйсгэж болохгүй, харилцан зохицож байх нь зүйтэй гэж америкийн түүхч Росситер Клинтон үзжээ. Аливаа засаглагч зорилго биелүүлж, гүйцэлдүүлэхийн тулд тодорхой нөхцөлд зайлшгүй диктатор болох ёстой болдог ч тиран-дарангуйлагч болох замыг хаах нэг арга нь олон селектораттай байх явдал юм.

Бүгд найрамдах институционал системд диктатурыг байршуулах хэрэгтэй гэсэн сонирхолтой санааг Макиавелли дэвшүүлсэн. Ромын эзэнт гүрний амжилт, сүр хүчийг бүтээн арвижуулахад оролцсон институтын нэг нь диктатур байсан ба хүнд байдлаас гарах, нийгмийн боломжийг нэмэгдүүлэхэд ихээхэн ач холбогдолтой байгууламж байсан гэж тэрээр үзсэн. Диктатур хэт абсолют засаглалыг тогтоодоггүй харин ч эсрэгээрээ түүний зааг хилийг тогтоон, ямар нөхцөлд засгийн хүчийг нягтлан төвлөрүүлэн нэгтгэх эсхүл задлан сааруулах вэ гэдгийг мэддэг эрхэм чанар агуулдаг хэмээн Макиавелли үнэлсэн. Мөн бүгд

найрамдах засгийн үнэт зүйлсэд гаднаас заналхийлэх аюул, дотоодод хууль бусаар засгийн эрх булаагчдаас аврах чадвар диктатурт байдаг гэж тэрээр онцлон тэмдэглэсэн.

Айдас диктатурын эх болдог ч түүнд бүрэн автан захирагдаж үл болно эс тэгвээс засаглал хэт төвлөрөх аюултай ба бүгд найрамдах диктатур нь айдсыг ашиглан тиран болох санаа агуулсан индивидуудыг зогсоох учиртай гэж Макиавелли анхааруулсан. Айдас – засгийн эрхийг хууль бусаар гартаа оруулах таатай нөхцөл, болзол гэж тэрээр үзэж байв. Айдсыг давж гарах арга нь абсолют засаглал тогтооход оршино гэж Гоббс үзэж байсан бол Макиавелли абсолют засаглал айдас дээр “тоглолт” хийж, айдсыг улам хөөрөгдөн нэмж ашиг хонжоо хайдаг гэдгийг мартаж болохгүй гэжээ. Тиймээс ч тэрээр бүгд найрамдахчууд айдас хүйдсийн үр дагаврыг мэддэг, түүнээс ангижруулах чадвартай тодорхой институт бүтээхийг чухалчилж үзсэн. Жорж Вашингтоны их сургуулийн улс төрийн психологийн программын захирал Жеролд Пост диктатор практикаар батлагдсан, нэг бус удаа шалгагдсан хэрэгсэл болох айдас ба мэдээллийг хянах замаар хүмүүсийг удирдах чадвартай хэмээн үзсэн нь ямарч цаг үед диктаторын ашигладаг арга нэг байсныг харуулж байна.

Бүгд найрамдах системийг сэргээн, анхдагч дүр төрхөнд нь оруулах ажлыг гүйцэтгэх гол функцтэй гэж диктатурын үүргийг XVII зууны Нидерландын рационал-философич Спиноза тодорхойлсон. Ийм санааг Платон ч дэвшүүлж байсан. Эхэлж бүрэлдсэн байгуулал руу эргэн ирэх чадвартай байна гэдэг нь бүгд найрамдах тогтолцоог хадгалах сэргээж шинэчлэх боломж нээгдэнэ гэж үзээд диктатурыг таван жилд нэг удаа тогтмол тогтоож байх зүйтэй гэсэн хувилбар ярих болсон ч онцгой байдалд тогтдог диктатур биш болж хувирах талтай гээд Спиноза диктатураас татгалзсан байдаг. Өөр шалтгаан байдаг. Диктатур хүний адгийн аашийг өдөөж байдаг төдийгүй хязгаар, хэмжээ үгүй эрх мэдэлд шунах хүмүүнд ашиглагдаж магадгүй хэмээн үзсэн. Онцгой байдал үүсэхэд диктатур тогтоох шалтгаан болдог ч ёс суртахуун, ёс журам, ёс жудаг тогтоох нэн хүнд “ажлыг” зөвхөн диктатур хэрэгжүүлнэ гэж Спиноза дүгнэсэн.

Спиноза диктатурыг хаант засаглал гэж үзээд бүгд найрамдах системийг нугаслах институт ба абсолют шинжтэй учир бүгдийг дарангуйлах болно гэжээ. Зөв зохист хүмүүсийн “зүрхийг” авч, зөвхөн хөлжих гэсэн бодолтой “эвдэрсэн” хүмүүстэй тэгшитгэх гэсэн тун зохисгүй эдийн айдсыг диктатур төрүүлдэг гэжээ. Саруул бодрол, эрүүл бясалгах чадалгүй, хийморь лундаа гүйхгүй цагт хүмүүст айх, найдах гэсэн үндсэн хоёр сэтгэл үлддэг. Ийм сэтгэл нь эмзэг, хар дарж

сүсэглэхэд өртөмтгий тул дарангуйлагч-тиран түүн дээр дөрөөлөн мэндэлдэг хэмээн Спиноза үзсэн. Тиймээс айдас хүйдсийг төлжүүлэн, санаатай тулган суулгаж, үржүүлэх сонирхол тиранд байдаг ба хаант засаглалын оршин тогтнох нууц нь юм. Диктатур ч гэсэн айдсаар удирддаг гэдгийг тэрээр үгүйсгээгүй байна. Айдас хүмүүсийг боол ч болгож мөн эрх чөлөөний төлөө тэмцэгч болгодог гэжээ.

Засаглагч “цэвэр” ардчилагч эсхүл дарангуйлагч байх боломжгүйг хүмүүний түүх гэрчилж байдаг. Аливаа засаглагч төрийг мэдэн түүнийг “зарах” эрхтэй болоод нийгэмд ач тустай “зүйл” хийх гэж хичээнгүйлэн чармайдаг. Тодорхой хугацааны дараа нийгмийн хүндрэлтэй асуудалтай тулгарч шийдэх чадваргүй ч юм уу эсхүл хүсээгүй ч юм уу бодит байдалтай эвлэрч дүжирдэг. Хожим нийгмийн хөдөлгөөнд саад тотгор болж, халагдах цаг нь ирдэг.

... Актор улс төрийн системийг засаглан нийгмийг удирдах арга хэрэгсэл улс гүрэн бүрт янз янз л байдаг. Олон хүчин зүйлээс хамаарч нийгмийн оршин тогтнох нөхцлийг хангах технологи тодорхойлогддог. Байгаль, газар зүйн байдал нэн тэргүүнд анхаарч үзэх хүчин зүйлд тооцогддог. Мөн нийгэм, эдийн засгийн төлөвшил засаглагчийн үйл ажиллагаанд тун чухал нөлөөтэй. Эдгээр товч дурьдсан факторыг хооронд нь уялдаатай авч үзэн, төрийн хэрэгжүүлэх бодлого, шийдвэр тодрох учиртай ажээ.

Засаглагч ямагт нийгмийг арга ухаан зарж, эвээр удирдах санаа байдаг ч тухайн бодлого хэрэгжих магадлал тун хомс байдаг. Түүний ажилд саад бологч дотоодод ч, хилийн чанадад ч байх тул засаглагч диктатур тогтоож, чанд дэг журам нийгэмд тулган хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа явуулдаг.

Дарангуйлагч, диктатор (диктатур тогтоогч) гэсэн хоёр ойлголт хоорондоо нягт холбоотой, ойролцоо агуулгатай ч ялгаатай юм. Тиран засаглал нь төрийн хүчийг захиран зарцуулах үйл ажиллагааг зохион байгуулах нэг онцлог хэлбэр. Тодорхой онцгой нөхцөлд дарангуйлагч бус диктатор төрөн гарах зүй тогтоолтой. Засаглалын амтанд ороод, мөнх засаглах сонирхлыг төрүүлдэг ч эрх мэдлээ хадгалж үлдэх нь тун хэцүү үйл ажиллагаанд тооцогддог.

Италийн эрдэмтэн Парето удирдагчдыг хүчирхийлэгч авторитар мөн овжин, далдуур үйлдэлтэй гэж ангилласан. Макиавелли төгс удирдагч нэгэн зэрэг үнэг шиг аргатай, арслан шиг хүчирхэг байх хэрэгтэй гэж үзсэн.

Цөөн тооны удирдагчдаас бусад ихэнх засаглагч дарангуйлан боолчлох чин эрмэлзэлтэй байж, захирагдаж буй харьяат иргэддээ хэрцгий харгис хандахад албатууд ч хариу барьж хэдэрлэн ярдаглах болдог гэж XIX зууны германы материалист философич Август Эйнзидель дурьдсан.

Диктатор дэглэмийг ангилах гэсэн оролдлого судлаачдын дунд түгээмэл байдаг. Засаглагчид нийгэм, иргэд, улс төрийн сөрөг хүчийг дарангуйлан, дэглэх түмэн төрлийн арга хэрэгслийг ашиглаж байсан. Өнөөдөр ч мөн адил олон янзын заль бүтээн, ухаан зарж байгаа ч цэргийн, гэр бүлийн буюу хааны, иргэний гэсэн гурван төрөл диктатур түгээмэл оршин тогтнож байна.

Диктатур нь аливаа засаглалд ямар нэгэн хэмжээгээр зайлшгүй байдаг. Улс төрийн системийг хэн эзэмшиж, захиран зарцуулах хэрэгтэй байна гэдгээс дарангуйлагч болж хувирах нь шалтгаална. Мөн өөрөөс нь хамаарахгүй засаглагчийг дарангуйлан захирагч болгодог бодит ба субъект хүчин зүйл байдаг.

Фашизм, нацизм, тоталитар социализм, клерикал диктатур, нэг хүний ба авторитар деспот, олигарх ба нэг намын дарангуйлал зэрэг дэглэмд диктатурын дарангуйлан захирах шинж төрх агуулагдаж тэр нь тодорхой нөхцөлд түлхүү илэрч байдаг. Диктатурыг өнгөн шинжээр нь ялгаж болох ч гүнзгий шинжилгээ хийж, дүгнэлт гаргах боломжгүй ба шаардлага ч байхгүй бололтой.

Нийгэмд өгч буй ач тус, иргэдийн хэрэгцээг хангаж байгаа гэдгээр нь дэглэмийг үнэлэх түүгээр ангилах нь зохистой болов уу гэдгийг дахин сануулах нь зүйтэй.

Бүх улс гүрэнд таарсан жор гэж үгүй. Улс төрийн системийн ерөнхий загвар байх ч улс орон бүр өөрийн гэсэн онцлогоос хамааран өвөрмөц дэглэм тогтоодог. Тухайн газар нутагт зохицох нийгэм, эдийн засгийн дэглэм ямар байх вэ гэдэг асуудалтай тулгардаг. Зарим нэг газар нутаг дээр ашгаа өгч байсан систем өөр оронд ажиллахгүй байх жишээтэй. Тиймээс эрсдэлгүй нөхцөл бүрдүүлэхийн тулд гадаад, дотоод хүчин зүйлсийг нягтлан дэг тогтоох системийг бүтээх нь чухал юм. Диктатур тогтоох нь нөхцөл байдлаас шалтгаалан зайлшгүй зүйл ч байнга орших нь нийгэм ба засаглагчид ашиггүй.

Тайвань, Хойд Солонгост 1940-д оноос 1980 оны хооронд нэг намын диктатурт дэглэм ноёрхож байсан. Тайваньд авторитар, Хойд Солонгос улсад тоталитар систем тогтсон. Японы эзэнт гүрний мэдэлд байж, нэг ижил нөхцөлтэй гараагаа эхэлж, хатуу улс төрийн диктатурт дэглэм тогтож байсан ч үйл ажиллагааны ялангуяа нийгэм эдийн засгийн үр дүн харьцуулшгүй өөр гарсан. Тайвань Швейцарь лугаа адил хөгжингүй орон болж хувирсан. Кимийн тогтоосон дэглэм Хойд Солонгосыг Африкийн ядуу орнуудтай нэгэн ижил болгосон. Тайваньд тогтсон Гоминданы дэглэм, Өмнөд Солонгост ноёрхож байсан Пак Чон Хи, Чон Ду Хваны цэргийн дэглэм тун хатуу бодлого баримталж байсан ч улс орно

хөгжүүлэх, үндэсний баялгийг арвижуулах ажиллагаа нь чанартай, үр дүнтэй болсон.

Тодорхой цаг хугацаанд, тодорхой орон зайд шаардлагатай нөхцөлд иргэдийн бүсийг чангалах хэрцгий гэмээр эдийн засгийн арга хэмжээг авсан нь өгөөжтэй байж эерэг үр дүн гардаг тал бий ч нугалаа гаргалгүй цагаа олж, шинэ шатанд гарч аажмаар өөрчлөгдөн зөөлөрч, чанд дэгийг сулруулах либералчлагдах учиртай. Удаан хугацаанд эзэрхэг, хатуу эдийн засаг, улс төрийн бодлого баримтлан, хэрэгжүүлэх нь нийгмийн хөгжилд хортой үр дагавар авчирдаг гэдгийг түүх гэрчилсэн байдаг.

Сэтгэл зүй, соёл, угсаа зүй зэргээр ялгаатай ч диктаторыг нэгтгэдэг нийтлэг зүйл байна. Диктатор, тойрон хүрээлэгч, ойр орчмын хүмүүст үл итгэх тохиолдол түгээмэл байдаг. Өөртөө бодит аюулгүй, ээлтэй орчинг бүрдүүлэх, тодорхой субъектээс дэмжлэг авах сонирхол, хэрэгцээ байдаг. Ард түмэнд хандаж түүнд зориулж сайн сайхан үйлсийг хийж иргэдийн хайр хүндэтгэлийг хүртэж, “энхрий хайрт удирдагч” болон хувирсан түүх олон оронд бий. Каддафи Ливийн ард түмэнд урьд өмнө нь ч байгаагүй, хэт дээ ч байхгүй “баян бүрдийг” бүтээж, үлгэр жишээ үзүүлсэн нь Африкийн төдийгүй дэлхийн бусад орон түүний жишээг даган хуулбарлах хандлага үүссэн.

Иргэдийг хуулийн хүрээнд, тунгий нь тааруулан дэг журамтай хэм хэмжээнд оруулах нь нийт нийгмийн эрх ашигт, хүмүүний үйлсэд хэрэгтэй төдийгүй засаглагч, бие хүнд ч ач тустай гэж үзэж болно. Хүмүүс уг чанартаа тодорхой хэмжээний эрх чөлөөг эдлэх чадвартай байдаг тул түүнд нэмж эрх олговол түүнийг өөрөө үгүй хийх, дарангуйллын шинэ хэлбэрийг зохион байгуулахад санаа тавьдаг гэсэн дүгнэлтийг XIX зууны английн социологич Герберт Спенсер хийсэн.

Улс төрийн засаглагч нийгмийг албадах төрийн аппарат, хэрэгслийг өөрийн үйл ажиллагаанд ашиглаж байдаг учир иргэдэд нөлөөлдөг хүчтэй субъектэд тооцогддог. Нийгмийн зүгээс зохих ёсны хяналт тавих боломж хомс байдагтай уялдаатай засаглагч өөрөө мэдэж гартаа төрийн нөөц хүчийг төвлөрүүлж, диктатур тогтоох нөхцөл үүсдэг.

Нөхцөл байдлаас шаардлага гарвал Скандинавын зөөлөн ардчилал ч диктатураар солигдож болно, төрд нэг л зорилго байдаг түүнд хүрэхийн тулд ардчилсан ч бай, диктатурт ч бай аль хэрэгтэй гэж үзсэн аргыг ашиглах ёстой хэмээн орчин цагийн франц сэтгэгч Жиль Дове тэмдэглэсэн. Нэрлэсэн хоёр аргын эхнийх нь харгислал бага ч төр хувирч диктатур тогтоох боломжтой. Эрх баригч

ангийн ашиг сонирхолд нийцсэнээр Веймарын бүгд найрамдах улс найр тавин Гитлерт бууж өгсөн байдаг нь диктатургүй ардчилал байдаггүйг харуулж байна гэж Дове онцлон сануулсан.

Диктатур удирдлагын бүрэн эрхийг улс төрийн ижил байр суурьтай, “элэг” нэгтэй бүлэг хүмүүст төвлөрүүлэн атгуулж, улс төрийн эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх нэг хэлбэр. Засаглалын хэлбэрээс үл хамааран захирамжаар удирдах онцлог байна. Бүгд найрамдах засаглал тогтсон ч түүнийг хэрэгжүүлэх арга хэрэгсэл нь диктатур байх тохиолдол түгээмэл юм.

Диктатор өөрийн үзэл суртал, улс төрийн үзэл санаа, шийдвэрийг үл зөвшөөрсөн улс төрийн хүчний эсрэг залхаан цээрлүүлэх арга хэмжээг авдаг. Дэглэмийн эрх барих зарчимд харшилтай иргэдийн эрх, эрх чөлөөнд халдаж дарангуйлдаг.

Орчин цагт диктатур гэдгийг хууль эрхийн хүрээнээс хальсан хатуу чанд удирдлагын төрөл маяг хэмээн ойлгох талтай байдаг. Нэн шинэ түүхэнд хууль бусаар засгийн эрх аван олон жил иргэдийг дарангуйлсан диктатор олон бий. Испанид Франко, Унгарт Хорти, Иракт Хусейн, Португалид Салазар, Чилид Пиночет, Ливид Каддафи, Комбоджид Пол Пот, Индонезод Сухарто зэрэг хэрцгий удирдагч төрийн эргэлт, бослого, хувьсгал хийж мөн цэргийн хунтыг ашиглаж засгийн эрхэнд гарсан байдаг. Хуулийн хүрээнд бүх нийтийн сонгуулийн үр дүнд засгийн эрхэнд гарсан түүх ч байна. Филиппиний дарангуйлагч Маркос сонгуульд ялалт байгуулж, төрийн эрх мэдлийг хорь гаруй жил барьсан.

Бага буурай орны засгийн эрх мэдэл авахад хилийн чанадаас санхүү, цэргийн дэмжлэг, “гүн туслалцаа” үзүүлэн тоглоомын дэглэм тогтоох практик тархсан. Засаглагч гадны сонирхлыг ил, далд илэрхийлж, санхүүгийн дэмжлэг авсан улс орон цөөнгүй байдаг. Түүний үйл ажиллагаа “хөрөнгө оруулагчийн” эрх ашигт нийцэхгүй тохиолдолд олон аргаар дарамтлан хавчих, эдийн засгийн хориг тавих арга хэмжээг авч, удирдагчийг нь хороох, солих ч ажиллагаа хийгддэг. Хусейн, Каддафи зэрэг эзэн захирагчийн үгэнд орохгүй шийтгүүлсэн диктатор хүн төрөлхтний түүхэнд олон байна. Тодорхой орны дотоод хямрал гаарч, засгийн эрх мэдлийг хуваан хувиарлах явцад диктатур үүсдэг тохиолдол байдаг ч гадаадын томоохон хөрөнгийн сонирхол байвал, дэглэм тогтооход эсхүл диктатурыг татан унагахад түүний оролцоо илт болдог.

Орчин үед “ардчилал” зөвхөн хөрөнгөтөн, албан тушаалтны эрх ашигт үйлчилдэг хэрэгсэл гэдгийг хэзээ ч мартаж үл болно. Тухайн багаж нь тодорхой шалтгаанаар саатаж, олон түмний хөдөлгөөнийг дарах эсхүл орон нутгийн

санаачлагыг намжааж чадахгүй тохиолдолд өмчтэй засаглагч түүнийг тэр доор нь диктатураар сольдог. Хөрөнгөтний нийгэмд ардчилал, диктатур хоёр нь амин холбоотой ба нэг цул биетийн хоёр хэсэг болон оршин тогтнож байдаг. Диктатур дэлхийн бүх ард түмэн, улс оронд зохих албагүй. Диктатур болгон муугаар төгсдөггүй, хүн бүр ардчилсан төр улсад амьдрах хүсэлтэй байдаггүй. “Үл бүтэх, зохисгүй ардчилал, хүмүүнлэг диктатураас доор” гэж Гарвардын их сургуулийн психологийн профессор Стивен Пинкер тэмдэглэсэн.

Диктатор, тиран-дарангуйлагч хэмээх ойлголтууд хоорондоо холбоотой ч диктатур гэх нэр томъёо хожим гарч ирсэн. Дарангуйлагч-тираны талаар Аристотелийн үеэс дурдсан ч диктатуртай холбож байсангүй.

Эртний Ромд диктатур тогтоох нөхцөл байдалтай холбоо бүхий хэд хэдэн онцлог байсан. Юуны өмнө Ромын эзэнт гүрний төрийн институт болох магистрат эсхүл сенат зэрэг нь диктатур тогтоох нөхцөл бүрэлдсэн эсэхийг тодруулан шийдвэр гаргадаг байсан. Эл асуудлыг хэлэлцэх эрх бүхий этгээд, диктаторт нэрээ дэвшүүлдэггүй журамтай байсан нь нэн зохистой дэг тогтож байсныг харуулж байна.

Бий болж, үүссэн хямралыг шийдвэрлэхэд олон субъект оролцох шаардлагагүй, ажил үйлсэд саадтай гэж үзэж диктаторын сэнтийд нэг л хүн залардаг байж. Диктатор хэмжээлшгүй их дархан эрхтэй ч төрийн бусад институтийг татан буулгах эрх мэдэл байгаагүй. Ард түмэн, олонх диктаторыг сонгоход оролцдоггүй байв. Өмнөх улс төрийн дэглэмийг сэргээн засварлах гэсэн эцсийн зорилго агуулан засаглалын динамик хөгжилд диктатор их үүрэг ач холбогдолтой байсныг илтгэн. Тэрч бүү хэл диктатурыг эрх чөлөөг хамгаалах хэрэгсэл гэж XX зууны германы социологич Карл Шмитт тодорхойлсон байна.

Диктатурт дэглэм цаг тутамд тогтож байгаагүй. МЭӨ 437, 434, 426 онуудад Эртний Ромд диктатур тогтон үүсэж, Мамерк Эмилий Мамерцин анхны диктатор болсон. Манай эриний 501 оноос 200 оны хооронд Эртний Ромд даланзургаан диктатор өөрийн диктатурыг тогтоон, улс төрийн бодлого хэрэгжүүлсэн гэж түүхчид тэмдэглэсэн. Эдгээрийн дийлэнх нь бусад улс гүрэнтэй дайтах мөн дотоод самуун хөдөлгөөнийг дарах ажиллагаа хийсэн. Тэр үед өшөө авах үйлдэл хийх эрхгүй байсан тул диктатор харгис хэрцгийд үл тооцогдож байсан.

Ромын цэргийн жанжин, диктатор Луций Корнелий Сулл диктатур гэх ойлголтод өөр уур амьсгал оруулсан. Тэрбээр манай эриний 82 онд огцрохоос татгалзан Ромыг эзлэн цэргийн хүчинд тулгуурласан диктатур тогтоон, өөрт

эсэргүүцсэн этгээдийг нэн хэрцгийгээр даран харгислал үйлдсэн. Засаг захиргаа, хууль тогтоох, шүүх эрх мэдэл, цэргийн хүчийг нэг гарт төвлөрүүлэн, өмнөх диктатурын утга учир алдагдсан. Ийнхүү диктатурын мөн чанарыг завхруулах эхлэл тавигдсан.

Манай эриний 44 оны дундуур Юлий Цезарь “насан туршийн диктатор” гэсэн хэргэм хүртсэн явдал, диктатур тодорхой цаг хугацаатай оршино гэсэн Эртний Ромын үед үйлчилж байсан шалгуур журмыг үгүй болгосон бололтой.

Гэсэн хэдий ч Ромын диктатурыг шүтэн бишрэгчид улс төр судлаачдын дунд ямагт байсан. Хожим хойно Ромын эзэнт гүрний сүр жавхланг бүтээлцэхэд диктатур агуу их гавьяа байгуулсан гэж Никколо Маккиавелли үнэлснийг дээр дурдсан билээ. Хамтарч хууль хэлэлцэж батлах нь уян хатан зүйл бишээс гадна хямралыг шийдвэрлэхэд тийм ч зохимжтой бус хэмээн үзээд нэг хүний засаглалыг илт давуу чанартай гэж онцолсон нь диктатурт их элэгтэй байсныг харуулж байна.

Үүнтэй агаар нэг санааг Ж.Ж.Руссо дэвшүүлсэн. Хуулийг даган мөрдлөө гэж үзий, гэтэл тэр нь нүүрлэж буй аюул заналхийллийг сэргийлэхэд саад учруулсан тохиолдолд дээд удирдагчийг томилж, хуулийн “амыг” барьж, засаг баригчийг тодорхой хугацаанд үйлдэл хийлгэхгүй болгож, улс орноо аврах учиртай гэжээ.

XIX зуунд диктатурын мөн чанарын тодорхойлох шинж дотор байдаг нэг хүний ноёрхол гэсэн үзүүлэлт хамтын ажиллагаа гэх санаагаар “баяжигдан”, эртний Ромын сонгодог загварыг эвдсэн болно.

Хувьсгал хэмээх ойлголттой холбогдон улам өргөжин ангийн диктатур болон хувирч, 1917 оноос Орос оронд хэрэгжиж эхэлсэн. Ленин “пролетарийн диктатурын” талаар эерэг тайлбар өгч “сайн” үйлсийг бүтээх санаа агуулж, зөвхөн Орос оронд төдийгүй орон бүрийн ажилчин ангийг нэгтгэн бүх дэлхий дээр пролетарийн диктатурт дэглэм тогтоох үзлийг сурталчилсан ч тэр нь үл гүйцэлдэх сургаал болох тул бүтэлгүйтсэн түүхтэй.

XX зуунд зөвлөлт засаг, фашизм, нацизмыг шүүмжлэгч либералууд үзэн ядсан хамаг л зүйлээ диктатуртай холбон түүнд тохон тайлбарласан байдаг.

Тэд ба тэд мэт нь сонгууль хийж, өрсөлдөхгүй өөр аргаар тухайлбал, төрийн ба ордны эргэлт, хувьсгал хийсний үр дүнд улс төрийн эрх мэдэлд удирдагч нь гарч тогтоогдсон дэглэмийг диктатур гэж үзсэн. Хүчний байгууллага эсхүл гаднын тодорхой сонирхолд хөтлүүлсэн, тэдгээрийн дэмжлэгтэйгээр төрийг эзэмдэх тохиолдол бишгүй байна гэсэн байр суурьтай байдаг.

Дээрх ойлголт үйлдлийн талаас тодорхойлсон ба мөн чанарын юм багатай. Гүйцэтгэх засаглал, парламент сонгогдох учиртай, сонгуульд зөвхөн нэг нам оролцохгүй байж, засаг солигддог ёстой гэсэн ерөнхий шалгуурт нийцэхгүй л бол диктатур тогтож байна гэж үзэх байр суурь юм. “Гүйцэтгэх засаглал солигдохгүй байгаа тохиолдолд диктатур байна гэж үзэж болно” хэмээн Эссексийн их сургуулийн эрдэмтэн Наташа Эзроу дүгнэсэн байдаг.

Улс орнуудын диктаторууд улс орноо хөгжүүлэх, удирдах үйл ажиллагааг зохион байгуулах талаар өөртөө болон улс орондоо тохирсон ур ухаан зарж, санаачилга гаргаж ирсэн. Цэргийн хунт, улс төрийн товчоо, гэр бүлийн зөвлөл, улс төрийн нам зэрэг институтийг бүтээн түүнд тулгуурлан шийдвэр гаргаж байсан. Үүний зэрэгцээ инновацид тулгуурлах хандлагатай диктаторууд парламент эсхүл улс төрийн нам мэт ардчилсан байгууллагыг ашиглах сонирхолтой байдаг ба үүний үр хөврөл эерэг гарч нийгэм эдийн засаг, улс төрийн дэвшил, хөгжилд хүрсэн үлгэр жишээ орон байна.

Орчин цагийн ихэнх диктаторууд улс төрийн намуудыг үйл ажиллагаа явуулахыг хүлээн зөвшөөрч өөрийн шүүлтүүрээр оруулан, тэнцээгүй улс төрийн намыг хориглодог явдал байна. Улс төрийн орон зайд нэг намыг ашиглан диктатор бүрэн эрхээ тогтоох тохиолдол түгээмэл байдаг. Диктатор улс төрийн системд “эрээн бараан” гэгдэх байгууллагыг нэн дараатай, түвэг их уддаг гэж үзэн тоог нь цөөлөх, байхгүй бол бүүр ч сайн гэх бодол агуулдаг.

Диктатур Эртний Ромд онцгой нөхцөлд тодорхой зорилгыг цаг хугацаатай гүйцэтгэх үүрэгтэй үүсэж байсан нэг бие хүн-диктаторын өвөрмөц институт ба сонгодог хувилбарын зарчмыг харгалзан баримталж өнөө үед, одоо цагт ч шаардлага гарсан тохиолдолд тогтоож болох зүй ёсны дэг юм. Цаг хугацааны хувьд хязгаарлах албагүй ч тодорхой тулгарсан асуудлыг шийдвэрлээд өөрт өгсөн бүрэн эрхийг буцаан хүлээлгэж өгөхөд диктатурын утга учир орших билээ.

Хэдийгээр хаана диктатур үүсэж, хэр удаан оршин тогтнохыг хэлж мэдэхгүй ч диктатур биднээс салшгүй юм. Бас диктатор унахад диктатур устдаг гэвэл эндүүрэл. Аль ч улс оронд диктатур үүсэх эрсдэл бага ч гэсэн байдаг гэж Денверийн их сургуулийн олон улс судлалын тэнхмийн судлаач эрдэмтэн Эрик Ченовет үзсэн байдаг.

Эрх чөлөө, ардчилалыг хүсэх нь хүний байгалийн мөн чанар гэдгийг батлах удирдамж байдаггүй гэж Эзроу үзсэн. Амьдралын төвшин өндөр, хүн хүссэнээрээ амьдрах боломжтой байгаа нөхцөл байвал диктатурын үед ч аз жаргалтай байж

болдог. Диктатур нь индивидийн эрх чөлөөг дэг журмаар давамгайлах удирдлагын нэг хэлбэр. Эзроугийн үзэж байгаагаар “зарим нэгэн соёл эрх чөлөөнөөс илүү аюулгүй, тогтвортой байдлыг үнэлдэг” гэжээ.

Абстракт

Диктатура представляется формой осуществления власти, при которой правитель либо управляющая группировка, независимо от властной формы, независимо от формы отношения к власти, реализует собственное управление прямым, директивным путём.

Ном зүй

Шмитт К. Диктатура. От истоков современной идеи суверенитета до пролетарской классовой борьбы. СПб.: «Наука», 2005.

Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. Книга I. Глава XXXIV .

Руссо Ж.-Ж. Об Общественном договоре, Принципы политического права.

Шмитт К. Диктатура: от истоков современной идеи суверенитета до пролетарской классовой борьбы /Пер.с нем. Ю.Ю.Коринца; под ред. Д.В.Складнева.СПб.: [Наука](#), 2006.